

**Кенджакулова Айнур Бериковнаның
6D041600 – «Өнертану» мамандығы бойынша фиолософия докторы
(PhD) дәрежесін алуға ұсынылған «Қазақ графика өнеріндегі
фольклорлық мотивтерді интерпретациялаудың өзектілігі: Тәуелсіздік
кезеңі» атты докторлық диссертациясының мәтініне**

АҢДАТПА

Зерттелетін тақырыптың өзектілігі: Зерттелетін тақырыптың өзектілігі жаһандану жағдайында Қазақстанның қазіргі мәдениетіндегі ұлттық тәжірибенің квинтэссенциясы ретінде фольклордың маңыздылығына байланысты. Диссертация қазақ графикасын зерттеу тарихындағы елеулі олқылықтың орнын толтырады. Кеңестік кезеңде қалыптасқан және Тәуелсіздік жылдарында қарқынды дамып келе жатқан графика бойынша қазақстандық кітапханаларда қазақ және орыс тілдерінде орындалған диссертациялар мен өзге де ғылыми еңбектердің саны әлі де жеткіліксіз. Кітап және станоктық графикада фольклорды түсіндіру мәселелеріне бағытталған зерттеулер іс жүзінде жоқ екенін атап өткен жөн.

ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың жолдауында айтылған елдің ұлттық-рухани тамырын ғасырлар қойнауынан жеткен мәдениет десек, оның ажырамас бір бөлігі – өнер. Өнер – адамзат тарихындағы өркениеттің дамуында маңызды орын алады. Өнер – адамзат ғұмыр жолының айнасы. Еліміздің Тұңғыш Президенті Ұлы даланың бай мұрасын «Ұлы Даланың Жеті қыры» – атты мақаласында өзектендіру жолында орасан зор жұмыс жасалуы керектігін арнайы атап өтті [1]. Бұл халық фольклорына ден қойып, оның бүгінгі күнгі өзекті мәселелерін қозғайтын гуманитарлық ілімді дамытуды нұсқайды.

Зерттеу жұмысының нысаны: Қазақстан график суретшілерінің шығармашылығындағы ұлттық фольклор мотивтерін интерпретациялау. Мәселені тереңірек зерттеп, түсінуде фольклорлық мотивтердің берілу ерекшеліктерін жан-жақты айқындау мақсатында шетелдік шеберлердің жұмыстары да қарастырылды.

Зерттеу жұмысының пәні: Ұлттық фольклордың Қазақстанның заманауи графика өнерінде, соның ішінде станокты графика мен кітап графикасында интерпретациялануының өзектілігі.

Жұмыстың зерттелу деңгейі: Ғылыми зерттеудің көпқырлылығы пайдаланылған әдебиеттердің көпсипаттылығынан білінеді. Біз қазақ графикасын зерттеуде өнертанушылардың маңызды еңбектеріне сүйендік Г.А.Сарықұлованың [4], [5], А.Д.Чегодаевтің [6], Р.Ә.Ерғалиеваның [14], [15], [16], Д.Шарипованың [17], [18]. Зерттеу жұмысымызда Ю.Герчуктің [19], В.А.Фаворскийдің [21] Э.Ганкинаның [22], В.Н. Ляховтың [23] ғылыми еңбектерінде жасалған графикалық туындыларды талдаудағы негізгі ұстанымдары ескерілді.

Зерттеулердің теориялық және әдістемелік негізін отандық және шетелдік гуманитарлық ғылымының фольклор теориясы мен тарихының

жетекші өкілдері құрайды. Қазақ фольклорының өзіндік келбеті, даму проблемасы, оның зерттелу деңгейі туралы Б.Ш. Абылқасымов [24], С.А. Қасқабасов [25], [26], Е.Д. Тұрсынов [27], Ш.Ш. Ыбыраев [28], Б.У. Әзібаеваның ғылыми еңбектерінде көтерілген [29].

Ғылыми этникалық топтардың дүниетанымдық жүйелерінің фольклордағы көрінісін фольклорлық-генетикалық зерттеулерде тарихи-этнографиямен ұштастыра отырып, сюжеттер мен поэтикалық формулалардың жалпы заңдылықтарының әсерін ашатын эпостың материалдары орыс фольклортану мектебі өкілдерінің еңбектерінде В.Я. Пропп [30], Е.М. Мелетинский [31], Б.Н. Путилов [32] т. б. айқын басымдылықпен көрінді.

Қазақстанның жаһандану дәуіріндегі графика өнерін зерттеуде оның басты сипаттарын ашып көрсететін заманауи өнердің негізгі туындыларын ашып көрсететін өнертанушылар еңбектерінде [33], [34] және Й.Хейзинганың [35], Р.Барттың [36], Н.Б.Маньковскаяның [37], А.Нұрғалидің [38] Ә.Ә.Қодардың [39], П.Нораның [40], Я. Ассманның [41] философиялық, тарихи-әлеуметтанулық еңбектері де қарастырылды.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері: Ұлттық бейнелеу өнерінде фольклорды игерудің жаңа кезеңі ретінде Қазақстанның заманауи графикасында фольклорлық мотивтерді көркем бейнелеу ерекшеліктерін айқындау мақсат етілді. Осы мақсатқа жету жолында келесі міндеттерді шешу көзделді:

1. Қазақ фольклорының ғылыми негіздерін, мазмұнын, ерекшеліктерін және типологиясының өнертану саласындағы орнын айқындау. Фольклорды бейнелеу өнері арқылы сипаттаудың заманауи теориялық әдістеріне және оның өнер түрлеріндегі рецепцияларына талдаулар жүргізу;

2. Әлемдік иллюстрацияның даму динамикасын, түрлі елдердің ұлттық фольклорды игеру тәжірибесін зерттеу және Қазақстан графика өнерінің дамуы мен қалыптасуындағы жалпы үрдістерді айқындау;

3. Кеңес дәуіріндегі графикалық шеберлердің мұрасының әлеуеті мен маңыздылығын тандалған мәселелер тұрғысынан зерттеу, батырлық, лиро-эпикалық эпос пен ертегінің мотивтерімен жұмыс істейтін жетекші отандық графиктерді сараптап, кітап графикасының ең маңызды туындыларын анықтау және талдау.

4. Қазақ әдет-ғұрыптарының графикадағы интерпретациясына талдау жасау, стилистикалық ерекшеліктерін анықтау және олардың мәдени жадының трансляторы ретіндегі әлеуетін ашу;

5. Заманауи кітап графикасында фольклорлық материалды пайдаланудың негізгі мотивтері мен үрдістерін анықтау, Қазақстанның қазіргі заманғы бейнелеу өнеріндегі фольклорлық мотивтерді интерпретациялау ерекшеліктеріне жан-жақты талдау жасау, кітап безендіруші шеберлерінің шығармашылығындағы фольклорды игерудегі сабақтастық пен фольклорлық мотивтердің бейнелену жолдары мен әдістерін айқындау;

6. Заманауи станокты графиканың көркемдік кеңістігіндегі фольклорлық компонентті зерттеу, Қазақстанның фольклорға бағытталған

графикасын әлемдік шеберлердің соған ұқсас туындыларымен арадағы байланыстарын анықтау, жас графиктердің туындыларын ғылыми айналымға енгізу.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық-теориялық негіздері: Зерттеу негізін түрлі әдістер құрайды. бұл фольклордың графикадағы тұтастығын қалыптастыруға мүмкіндік береді және жаңа гуманитарлық білім беру жүйесін игеруге негізделген кешенді әдісіне сай деуге болады.

Графикшілердің жекелеген стилистикасының ерекшеліктерін анықтау үшін туындылардың *формалық-стилдік* талдаулары қолданылды. Туындылардың бейнелік-тұжырымдық құрамын зерттеу мақсатында *иконологиялық әдістер* де тиімді пайдаланылды. Сонымен қатар, зерттеу жұмысында *салыстырмалы* зерттеу әдісі Қазақстан графикасы дамуының әртүрлі кезеңдеріндегі фольклорлық материалдың бейнелену ерекшеліктерін анықтауға және Қазақстанның заманауи графикасын халықаралық контексте қарастыруға мүмкіндік береді. *Құрылымдық-типологиялық* әдіс – таңдаулы мәселеге сәйкес кең ауқымды теориялық және көркем материалдың ұйымдастырылу негізін қалады.

Өткен дәуір бейнелерін көрерменнің назарына қайта ұсынып, саралау үшін жадыны зерттеуде (Memory Studies) таптырмайтын әдіс болды. Графикадағы әдет-ғұрыптық фольклордың мәдени жадыда сомдалуы арнайы зерттеу пәніне айналды. Туындылардың қоғамның көркем және рухани өмірінің саяси және әлеуметтік мәдени үрдістермен тығыз байланыста феномені ретінде зерттелуінде тарихи-мәдени әдістің де маңызы зор

Зерттеу жұмысының жаңалығы:

Бұл диссертациялық жұмыс Қазақстан графикасындағы фольклорлық мотивтерді интерпретациялау мәселелерін зерттеуге арналған алғашқы ғылыми жұмыс болып табылады. Зерттеу жұмысында алғаш рет фольклорлық мотивтердің интерпретациялануына қатысты материалдар жүйеленіп, оларға ғылыми тұрғыдан кешенді талдаулар жасалды.

- Қазақстан графиктерінің шығармашылығының ғылыми-теориялық мәні, танымдық сипаттары анықталды және ұлттық бірегейлікті нығайту ретінде жаңаша түсіну мәдени жадыны зерттеудің тың әдіснамалық тәсілдері ретінде қолданылды;

- Ұлттық фольклор қырларын графикалық бейнелеу өнері арқылы сипаттау тұрғысынан алғаш рет қарастырылды;

- Қазақстан графикасы дамуының қазіргі кезеңінде басым болған фольклорлық мотивтер анықталып, жүйеленді;

- Заманауи графиканың негізгі тенденцияларын анықтауда фольклордың алатын орны сараланды;

- Қазақстанның Тәуелсіздік кезеңі графикасындағы дәстүрлер мен жаңашыл тәсілдердің сабақтастығы анықталып, фольклорды иллюстрациялаудағы инновациялар ашылды;

- Фольклорлық ойлау ерекшеліктерінің қазіргі заманғы графикалық шығармалардың поэтикасына әсері ашылды, жас шеберлердің

шығармашылықтарының жан-жақты талдаулары жүргізіліп, заманауи графиктердің сомдаған туындыларына өнертанулық сараптама жасалды.

Қорғауға ұсынылған негізгі тұжырымдар:

1. Қазақстандағы фольклордың ғылыми деңгейде белсенді түрде саралануы өнердегі фольклорлық мотивтердің сомдалуын зерттеуге арналған ғылыми -теориялық базаның құрылуына ықпал етеді. Ұлттық мектептің қалыптасу кезіндегі дәстүрлі образдарға – «фольклоризмге» оралу өткенмен көрнекі әрі типтік байланыс орнатуға көмектеседі. Гуманитарлық білімде дәйектелген жаңа әдістемелік ұстанымдар, графикадағы фольклордың теориялық зерттеулерінің мүмкіншілігін кеңейтеді.

2. Қазақстан кітап өнерінің эволюциясын түсінуде нақыштау өнерінің әлемдік даму тәжірибесіне сүйене отырып зерттеу түрлі елдердегі ұлттық фольклордың игерілу жолдарының ерекшеліктерін, фольклорды нақыштаудың идеялық, формалық-стилдік маңызын айқындайды.

3. Қазақстанның кеңестік кезеңдегі көрнекті графика шеберлерінің фольклорлық мотивтерге арналған шығармашылығы көркемдік тәсілдердің алуан түрлілігімен және жоғары көркемдік деңгейімен сипатталады. Олардың бейнелік-пластикалық, стилистикалық және идеялық жетістіктері қазіргі заманғы графиктердің бейнеленуі мен формальды шешімдері үшін негіз болды, бұл қазақ өнеріндегі фольклорды игерудегі сабақтастықты көрсетеді.

4. Қазақ фольклорын қарқынды игеру дәуірінің негізін қалаушы идеялары мен графиканың өзара байланысын саралау, ұлттық сәйкестендіруге деген ізденіс, бүгінгі күнгі қоғамның сұранысын көрсетеді. Тұрмыс-салттық фольклордың поэтикасын игеру фольклордың барлық түсініксіздігін көрсететін концептуалды шығармаларға нақты сипаттау тәсілінен алшақтап, әртүрлі стилистикалық тәсілдердің көмегімен жүреді.

5. Фольклор поэтикасын игеру түрлі стильдік әдістердің көмегімен іске асырылып, сипаттаудың реалистік тәсілдерінен алшақтап, фольклордың көпқырлылығын сипаттайтын тұжырымдамалық туындыларға бағытталған. Фольклор мотивтеріне арналған қазіргі заманғы кітап графикасы, ХХ ғасырдағы Қазақстанның бейнелеу өнерінің осы түрінің қалыптасуы мен дамуы, ескі шеберлердің жетістіктерін игерудің және дәстүр сабақтастығының үздіксіз процесінде қарастырылды. Қазақстанның қазіргі заманғы графикасында фольклордың бұрынғы лейтмотивтерімен қатар еліміздің дамуының және егемендікті қорғаудың жаңа тарихи кезеңін бейнелеумен байланысты мотивтері басым мифологиялық кейіпкерлер мен бейнелер әлеміне деген қызығушылықтан туындайды.

6. Қазақстанның қазіргі заманғы станок графикасының фольклорлық нақыштауларында заманауи өнердің кейбір ерекшелік сипаттары бар: компьютерлік графикаға ден қою, комикс, манга іспетті, т.б. жаңа жанрларды игеру ілгері басуда. Ғаламтор желісінде нақыштаулардың заманауи шеберлері түрлі ұлттық мектептердің графикшілерімен өзара байланыс орната отырып, барлық жаңашыл пішіндер мен дүниежүзілік өнер идеяларына бет бұрған.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңызы. Диссертациялық зерттеудің теориялық маңызы – жалпы қазақ графика өнеріндегі фольклорлық

мотивтердің көркем трансформациясының мәселелерін зерттеудің теориялық негізі сараланғандығында.

Заманауи Қазақстанның ұлттық графика өнерінің мәселелерін зерттеудегі ізденістер өнертанушылық-теориялық жағынан да, оқу-әдістемелік және тәжірибелік тұрғыдан да үлкен маңызға ие. Осы тұрғыдан алғанда, мәселенің ғылыми деңгейде қойылуы, пайымдаулар мен ұйғарымдар өнертанушы, мәдениеттанушылардың тарихи-теориялық еңбектерінде пайдаланылып, жалғасын тауып қана қоймай, сондай-ақ профессор, мұғалімдер құрамының, студент, магистрант және докторанттардың, график суретшілерінің көркем тәжірибесі мен шығармашылық қызметінде атқаратын зерттеу және оқу-әдіскерлік жұмыстарында, бейнелеу, бейнелеу өнерінің тарихы мен теориялық курстарында, ғылыми жобалар жүргізуде қолдануға болады.

Зерттеудің нәтижелері Қазақстандағы мәдениеттану, әдебиеттану, лингвомәдениеттану, этнолингвистика және өнертанудағы өзекті бағыттар зерттеулерінің әдістемелік-тұжырымдама негіздерін дамыту үшін тәжірибелік және әдістемелік маңызы зор. Сонымен қатар, пәнаралық байланыс орнатуға, бағыттас ғылымдарды интеграциялауға ықпал етеді деп сенеміз.

Диссертацияның талқылануы мен сыннан өтуі. Докторлық диссертация ҚР МСМ «Т.Қ.Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық өнер академиясы» РММ-сі «Бейнелеу өнерінің тарихы мен теориясы» кафедрасының кеңейтілген мәжілісінде талқыланып, қорғауға жіберілді (Хаттама №9, 15.05.2021 ж.).

Ғылыми жұмыстың зерттеу нәтижелері мен тұжырымдары *5 ғылыми мақалада* көрініс тапты. Оның ішінде, нөлдік емес импакт-факторы бар халықаралық ғылыми журналдар базасында – 1 мақала, Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы сапаны бақылау комитеті белгілеген арнаулы басылымдарда – 4 ғылыми мақала басылып шықты.

Зерттеу жұмысының құрылымы: Диссертациялық жұмыс кіріспеден, үш тараудан, әрбір тарау екі тараушадан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшадан тұрады: «Фольклор көркемөнерді дамытудың пәні ретінде: теориясы мен практикасы» атты I бөлім екі тараушадан тұрады: 1) «Қазақ фольклорын зерттеудің теориялық негіздері және мәдениеттегі фольклорлық мотивтерді қабылдаудың заманауи тәсілдері»; 2) «Фольклорлық мұраның графикада бейнеленуі: әлемдік графика өнерінің тәжірибесі негізінде» атты екі тараушадан тұрады. «Кеңес кезеңіндегі ұлттық графикада фольклорды бейнелеу мәселелері» атты II бөлім 1) «Кеңестік кезеңдегі Қазақстан графикасындағы қазақ эпосы мен ертегісі. Ұлттық-романтикалық үрдіс» және 2) «Графика өнерінде ғұрыптық фольклордың көркемдік әлемін саралау» атты екі тарауша қарастырылған. «Заманауи қазақ графикасында фольклорлық мұраны интерпретациялау» III бөлім 1) «Қазақстанның заманауи кітап графикасындағы фольклордың жанрлық көрінісі» және 2) «Қазіргі қазақ станокты графикасындағы фольклорлық мотивтер» деген тараушаларда кеңінен зерттелді.